

ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

В статті узагальнено світовий досвід формування кластерної політики; досліджено фактори державного впливу на процеси кластеризації; визначена сутність та обґрунтована необхідність формування результативної кластерної політики в Україні, основна мета, завдання та принципи її проведення.

Ключові слова: кластер, економічна політика, економічний розвиток, конкурентоспроможність.

Ivanchenko G.

FORMATION OF CLUSTER POLICY IN UKRAINE

The article summarizes the experience of formation of cluster policy in the world. The factors of state influence on the clustering process. Determine the nature and necessity of forming effective cluster policy in Ukraine, the main goal, objectives and principles of conduct.

Keywords: cluster, economic policy, economic development, competitiveness.

Вступ. Починаючи з останньої чверті ХХ ст. процес економічної агломерації взаємопов'язаних підприємств на певній території отримав новий імпульс через розвиток кластерів як важливого чинника економічного зростання регіонів. У всьому світі економісти все частіше визнають той факт, що регіони, на території яких з'являються кластери, стають лідерами економічного зростання. Такі регіони-лідери визначають не тільки регіональну конкурентоспроможність, але й конкурентоспроможність національної економіки. Зростаюча кількість досліджень в даній сфері свідчить про те, що географічна близькість відповідних економічних сфер діяльності сприяє більш високому рівню використання капіталу та інновацій. Кластери, розташовані в безпосередній близькості до кінцевих споживачів, постачальників, дослідницьких лабораторій, навчальних закладів, формують важливі фактори розвитку регіональної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвинених країнах кластерна теорія на практиці почала застосовуватися на початку 1990-х років завдяки працям М. Портера, М. Енрайт, Дж. Даннінга, Р. Мартіна. В Україні поширення кластерної теорії завдячує діяльності таких учених, як В. Бакушевич, М. Войнаренко, Н. Внукова, Н. Мікула, С. Соколенко та ін.

Позитивний досвід застосування кластерної концепції в зарубіжних країнах і недостатня розробленість методології та методики кластерного підходу в інноваційному розвитку регіонів України визначили актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення світового досвіду формування кластерної політики, визначення її сутності та обґрунтування необхідності формування та реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «кластер» є одним з елементів стратегії конкурентної боротьби, запропонованої М. Портером, який визначив кластер як групу географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники та ін.) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), що діють у певній сфері (ринкової ніші) і взаємодоповнюючих один одного [4, с. 98]. Формування та ефективне функціонування кластерів дозволяє досягати переваг у здійсненні господарської діяльності в регіоні та забезпечує його конкурентоспроможність.

Узагальнення літератури дає можливість визначити кластер, як мережеву організацію комплементарних, територіально взаємопов'язаних відносинами співробітництва підприємств і організацій (включаючи спеціалізованих постачальників, в т.ч. послуг, а також виробників і покупців), об'єднаних навколо науково-освітнього центру. Така форма організації співпраці пов'язана відносинами партнерства з місцевими установами та органами управління з метою підвищення конкурентоспроможності підприємств, регіонів та національної економіки.

Учасниками такого кластера є: підприємства, що спеціалізуються на профільній, як правило, конкурентоспроможній діяльності; підприємства-постачальники сировини, матеріалів, товарів або послуг для профільних підприємств; підприємства, які забезпечують доступ до об'єктів транспортної, енергетичної, інформаційної, інженерної та іншої інфраструктури; некомерційні та громадські організації, об'єднання підприємців, торгово-промислові палати; науково-дослідні та освітні організації; організації інноваційної інфраструктури та інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва (бізнес-інкубатори, особливі економічні зони, технопарки, венчурні фонди, центри трансферу знань та ін.) [5].

Світовий досвід доводить важливе значення кластерних утворень у розвитку регіональних і національних економік, що підтверджується наступними обставинами.

1. Кластери забезпечують позитивний ефект, пов'язаний з тим, що дії одного підприємства чинять вплив на інші підприємства. У кластері вигода розповсюджується по всіх напрямках зв'язків: нові виробники, що приходять з інших галузей, прискорюють розвиток всього кластера, стимулюючи розвиток наукових досліджень і розробок; відбувається вільний обмін інформацією та швидке поширення нововведень по каналах постачальників або споживачів, що мають контакти з численними конкурентами за рахунок мережевої співпраці; взаємозв'язки всередині кластера ведуть до появи нових методів конкуренції, що сприяє створенню інновацій.

2. Кластерна форма організації бізнесу призводить до створення «сукупного інноваційного продукту». Об'єднання в кластер на основі вертикальної інтеграції формує цільову концентрацію різноманітних наукових і технологічних винаходів, певну систему поширення нових знань і технологій. При цьому найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій у конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластера. Особливо важливі зв'язки в рамках міжнародного технологічного співробітництва, які сприяють утворенню інтернаціональних кластерів. Таким чином, кластери створюють умови для формування регіональних інноваційних систем.

3. Для всієї економіки країни або регіону кластери виконують роль «точок зростання» внутрішнього ринку і освоєння міжнародного. Формування кластера прискорює процес створення факторів конкурентних переваг за рахунок спільних інвестицій (в рамках мережевої співпраці та державно-приватного партнерства) у розвиток технологій, в інформацію, інфраструктуру, освіту.

4. Великі підприємства-виробники в складі кластера формують попит на спеціалізовані матеріально-технічні ресурси та послуги. Взаємозв'язки всередині кластера забезпечують розвиток аутсорсингу, коли малі та середні підприємства виробляють продукцію, роботи і послуги для ключових суб'єктів кластера. Тим самим вони сприяють розвитку малого та середнього бізнесу в регіоні, що також підвищує його конкурентоспроможність.

Кластерний підхід забезпечує успішне ведення бізнесу. При цьому краще використовується кадровий потенціал та інфраструктура території, розширюється доступ до досліджень та рекомендацій наукових центрів, а відтак знижуються сукупні витрати та забезпечується вихід учасників кластеру на нові ринки.

5. Конкуренція між виробниками всередині кластера призводить до поглиблення спеціалізації в кластері, пошуку нових ніш і розширення кластера, в результаті чого утворюються нові суб'єкти бізнесу, що підвищує прибутковість регіонального виробництва, вирішує проблеми зайнятості населення та посилює інтеграційний потенціал регіону.

6. Кластери є однією з інституційних форм забезпечення прикордонного співробітництва у сфері

торгівлі, сільського господарства, туризму, транспорту, інфраструктури, що сприяє економічному розвитку прикордонних територій.

7. Розвиток кластерів підвищує взаємодію між галузями і тим самим сприяє мультиплікації зростання. Внутрішні конкуренти в кластері стають партнерами при виході на зовнішній ринок, розробляючи спільні програми маркетингу і забезпечуючи зростання обсягів експорту. Все це в цілому сприяє соціально-економічному розвитку і підвищенню конкурентоспроможності регіонів та національної економіки загалом.

Світовий досвід свідчить також і про те, що формування кластерів вимагає великих витрат, половину фінансування яких бере на себе держава (за рахунок національного і регіональних бюджетів). Органи державної влади, проводячи кластерну політику, набагато краще використовують потенціал окремих регіонів і територій, посилюють партнерський діалог з бізнесом, диверсифікують регіональну економіку. Водночас, зростає кількість платників податків і величина бази оподаткування, знижується залежність регіонального бюджету від окремих монопольних бізнес-формувань.

Разом з тим, серед деяких західних аналітиків поширена думка про те, що кластерної політики як такої не існує (принаймні, у вигляді чітко визначеного набору правових та економічних інструментів як, наприклад, інвестиційна політика) [8; 10]. Наголосимо, що кластерні стратегії та програми використовують мінливий набір різних підходів та інструментів і зазвичай містять ніколи не повторювані поєднання аналітичних прийомів і політичних методів, часто запозичених з інших сфер економічної політики. Тому важливо зрозуміти, яким чином кластерна політика вбирає в себе ключові аспекти промислової, інноваційної, технологічної політики, політики регіонального розвитку тощо.

Стратегії країн у формуванні кластерної політики відрізняються залежно від національних традицій і культури, а також застосовуваної концепції кластера. Аналіз літературних джерел показав, що методологічні та методичні засади формування кластерної політики чітко і однозначно в науковому світі не розроблені. У більшості випадків дослідники кластерів на основі досвіду кластеризації наводять рекомендації з організації кластерів [3; 7; 9].

Найбільш значущим в методологічному відношенні програмним документом формування кластерної політики є Європейський кластерний меморандум, який підписали країни-члени Європейського Союзу в 2006 р. [11]. У ньому визначені сутність та значення кластерів в інноваційному розвитку, сформульовані основні завдання кластерної політики. Разом з тим, перенесення цих напрямків формування кластерів в економіку України неможливо забезпечити без урахування таких чинників, як: рівень розвитку національної економіки, ступінь розвитку соціального капіталу, норми прийняття політичних рішень.

Виходячи з вищевикладеного, можна виділити наступні фактори, що визначають вплив держави на процеси кластеризації:

- недосконалість ринку;
- об'єктивна пріоритетність громадських інтересів в умовах глобалізації;

- необхідність захисту національного бізнесу в міжнародних відносинах;
- необхідність узгодження інституційних механізмів в національній та світовій економіці.

Зарубіжний досвід свідчить, що у великих розвинених економіках більшість кластерних ініціатив, які діяли в останні кілька років, були запропоновані місцевими або регіональними урядами. У менших за розміром розвинених країнах і в багатьох країнах, що розвиваються, національні уряди відіграють важливу роль в ініціативах кластерного розвитку, особливо на регіональному рівні, де владі не вдається бути справжнім партнером для приватного сектору. У тих країнах, де нормою є централізоване прийняття рішень, кластерна політика здійснюється на національному рівні.

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

- 1) існують національні особливості кластерної політики;
- 2) присутнє різноманіття стратегічних кластерних альтернатив, які визначаються національними особливостями і прийнятою кластерною концепцією;
- 3) кластерні політики держав відрізняються за ступенем втручання уряду в процес кластеризації;
- 4) методичні засади формування кластерної політики не розроблені.

Кластерна політика являє собою сукупність планових заходів, що проводяться регіональними органами виконавчої та законодавчої влади, по створенню й підтримці розвитку кластерів на певних територіях. Вони включають в себе інвестиційні, фінансові механізми, інформаційну підтримку і заходи нормативно-правового забезпечення [1, с. 76]. Цілями кластерної політики є підвищення конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу підприємств і окремих галузей, розвиток малого і середнього бізнесу та сприяння диверсифікації регіональної економіки.

Центральним елементом кластерної політики є зміцнення та розвиток мережевої структури (більшою мірою, ніж окремих підприємств), а також практичне використання базових чинників, що впливають на конкурентоспроможність цих мереж (таких, як доступність певних компетенцій, технологій і фінансів). Таким чином, кластерна політика здійснюється через мережу, в якій підтримка господарюючих суб'єктів розподілена між різними суспільними і приватними агентами. Характер і спрямованість цієї підтримки визначаються регіональними і загальнодержавними органами влади в межах загальних стратегічних цілей.

Якщо розглядати змістовну частину кластерної політики, можна відзначити, що аналіз діючих регіональних кластерів є першою стадією розробки кластерної політики. Кластерний аналіз займає проміжне місце між двома формами економічного аналізу. З одного боку, кластерний аналіз не фокусується на системних проблемах мезоекономічного рівня, де взаємозв'язок між змінами в регіональній економіці в цілому і діяльністю окремих господарюючих суб'єктів не завжди повністю зрозумілий. З іншого боку, кластерний аналіз не спрямований на вивчення окремих компаній (якщо це не базові підприємства). Підприємства не розгля-

даються як окремі одиниці, які взаємодіють з недиференційованим економічним оточенням; вони розглядаються в контексті ринків постачальників і споживачів, часто як частина виробничого ланцюга, яка не обмежується однією галуззю. Кластерна політика, що базується на перевагах кластерного аналізу, не є традиційною галузевою політикою, оскільки інструменти кластерного аналізу визначають кластери не тільки в межах галузей.

В Україні кластерна політика знаходиться в процесі становлення, незважаючи на те, що вона націлена на підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Виникла необхідність розробки методології і методики формування вітчизняної кластерної політики. Деякі завдання по кластеризації визначені у Державній цільовій економічній програмі «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки, у Концепції проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року, у Національному плані дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава».

З урахуванням теоретичних засад формування кластера та кластерного підходу в розвитку регіональної економіки, концепції управління конкурентоспроможністю економічних систем на основі організації кластерів [2; 3; 5; 6], зарубіжного досвіду формування кластерної політики, а також наукового підходу, пропонуємо наступні етапи розроблення та здійснення кластерної політики в Україні:

- 1) визначення принципів кластерної політики;
- 2) формулювання цілей і завдань, визначення об'єкта і суб'єкта кластерної політики;
- 3) розроблення кластерних стратегій;
- 4) реалізація кластерних стратегій.

Формування кластерної політики в Україні має базуватися на наступних принципах: багаторівневність формування (кластерна політика повинна розроблятися на різних рівнях управління – національному, регіональному, міжрегіональному); економічне стимулювання мережевої співпраці в кластерах (політика уряду повинна бути зорієнтована на непрямі методи підтримки мережевої співпраці, а не на пряме субсидування окремих галузей промисловості і підприємств); організаційне стимулювання мережевої співпраці в кластерах та державно-приватного партнерства (влада повинна створювати організаційні умови для розвитку мережевої співпраці та державно-приватного партнерства, а не прямо втручатися в процеси кластеризації); підтримка конкурентоспроможних кластерів (доцільно використовувати економічні стимули – пільги, кредити, гранти та ін.)

Наголосимо, що значна роль у кластеризації зарубіжних економік належить промисловим асоціаціям. Вони виступають ініціаторами створення кластерів в регіонах, надають допомогу в розробці національної (регіональної) стратегії конкурентоспроможності за допомогою надання інформації про рівень конкуренції, вимоги покупців, нові ринкові можливості тощо. Асоціації сприяють підвищенню конкурентоспроможності кластеру за рахунок зміцнення зв'язків між учасниками кластера,

а також взаємодії з місцевими органами управління та урядом країни з питань удосконалення законодавства. Саме ділові співтовариства у формі некомерційних організацій стають суб'єктом права для ініціювання законодавчих реформ з підтримки кластерів, для взаємозв'язків із закордонними інвесторами щодо залучення інвестицій в кластери, встановлення та розширення торговельно-економічних зв'язків із зарубіжними регіональними адміністраціями з метою розвитку прикордонного співробітництва. В умовах глобалізації та регіоналізації, наближення кордонів Європейського Союзу до України, розвитку міжнародного співробітництва в рамках СНД, організація інтернаціональних кластерів має велике значення для економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності регіонів України.

Основною метою кластерної політики є формування умов для сталого розвитку країни та підвищення конкурентоспроможності національної економіки за допомогою організації та розвитку кластерів та формування в них відносин мережевої співпраці. На основі сформульованої мети визначаються завдання кластерної політики: стимулювати організацію та розвиток кластерів в країні (регіоні); формувати і розвивати мережеве співробітництво в кластерах.

Для стимулювання формування та розвитку кластерів необхідними заходами є:

- розробка законодавства, що створить сприятливі умови для розвитку кластерних утворень;
- ідентифікація та аналіз діючих кластерів в країні (регіоні);
- підвищення рівня обізнаності суб'єктів господарювання про переваги кластерних взаємозв'язків і мережевої співпраці;
- ініціювання та підтримка процесу організації та розвитку кластерів (ідентифікація та залучення ключових учасників);
- формування інституцій з регулювання процесу організації кластерів в країні (регіоні) і управління ними;
- створення і розвиток кластерної інфраструктури в країні (регіоні);
- розробка національних (регіональних) програм організації і розвитку кластерів;
- фінансування заходів з реалізації кластерної політики;
- моніторинг процесу кластеризації та оцінка його ефективності;
- економічне та організаційне стимулювання мережевої співпраці учасників кластерів в науці, освіті, маркетингу на місцевому рівні;
- взаємодія органів державного та регіонального управління з учасниками кластера;
- залучення іноземних інвестицій в кластери;
- допомога в міжнародному співробітництві на рівні кластерів;
- координація взаємодії різних рівнів влади з питань підтримки кластерів;
- пропаганда мережевої співпраці через суспільні інституції;
- підготовка інформації для учасників кластерів.

Вирішення цих завдань дозволить створити реальні кластери в країні (регіоні) та підвищити конкурентоспроможність існуючих кластерних утворень.

Висновки. Кластерна політика являє собою діяльність органів державного і регіонального управління з розробки принципів, завдань і методів стимулювання організації та розвитку кластерів з метою підвищення конкурентоспроможності національної (регіональної) економіки. Регіони, які сформували кластери, отримують ряд переваг, оскільки кластери беруть на себе розв'язання більшості соціальних проблем територій, спрямовані на поліпшення інфраструктури регіону, забезпечують створення нових робочих місць. Підтримка кластеризації економіки з боку держави створить умови для підвищення конкурентоздатності як окремого регіону, так і країни в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев М. Мировая конкуренция и кластеризация экономики / Афанасьев М., Мясников Л. // Вопросы экономики. – 2005. – № 4. – С. 75–86.
2. Буряк П. Ю. Кластерный подход в реализации инновационной политики региона / П. Ю. Буряк, О. П. Буряк // Социально-экономические проблемы современного периода Украины. – 2008. – Вып. 3. – С. 13–17.
3. Войнаренко М. П. Кластерные технологии в системе развития предпринимательства, интеграции и привлечения инвестиций / М. П. Войнаренко // Social Aspects and Financing of Industrial Restructuring : Regional forum. – Topic 6 : Regional dimension of industrial restructuring. – М. : Press, 2003. – С. 29–37.
4. Портер М. Конкуренция / Портер М. – М. : Изд. дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
5. Соколенко С. И. Развитие экономики региона и усиление его конкурентоспособности на основе кластерных структур / Соколенко С. И. // Проблемы и перспективы малого инновационного предпринимательства: создание инновационных структур : матер. Всекрым. науч.-практ. конф. – Симферополь : Доля, 2006. – С. 42–54.
6. Хіменко О. Національні інноваційні кластери як механізм забезпечення реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні / О. Хіменко // Інтелектуальна власність. – 2009. – № 6. – С. 4–8.
7. Enright M. J. немає назви статті / Enright M. J., Flowes-Williams I. // Enhancing the competitiveness of SMEs in the global economy: strategies and policies : conference for Ministers responsible for SMEs and Industry Ministers, Bologna, Italy, 14–15 June 2000 // Organization for Economic Cooperation and Development [Electronic resource]. – 2000. – Mode of access: <http://www.oecd.org/daf/corporate>.